

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Grondwet en afwijkende verdragen

Emmerik, M.L. van

Citation

Emmerik, M. L. van. (2002). De Grondwet en afwijkende verdragen. In *Wetten, woorden, wensen. Opstellen over constitutie, wetgeving en beleid*. (pp. 79-87). Den Haag: Directie Constitutionele Zaken en Wetgeving van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15846>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15846>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De Grondwet en afwijkende verdragen

De procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet: parlementaire goedkeuring van met de Grondwet strijdige verdragen

Mr. dr. M.L. van Emmerik
Sector Staatsinrichting en Bestuursrecht

Inleiding

Artikel 91, derde lid, van de Grondwet luidt:

“Indien een verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet, dan wel tot zodanig afwijken noodzakelijk zijn, kunnen de Kamers de goedkeuring alleen verlenen met ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen.”

Deze bepaling is in 1953 (als artikel 63) met een aantal andere bepalingen inzake de internationale rechtsorde in de Grondwet opgenomen. Met de introductie van deze bepalingen gaf de grondwetgever blijk van de bereidheid de nationale rechtsorde in toenemende mate open te stellen voor het internationaal recht. In voorkomende gevallen gaat het internationaal recht zelfs boven het nationaal recht (zie artikel 94 Grondwet).

Artikel 91, derde lid, van de Grondwet geeft aan dat Nederland ook partij kan worden bij een verdrag dat bepalingen bevat die afwijken van onze Grondwet. Nu het hier materieel gezien gaat om een wijziging van de Grondwet, is wel voorzien in een bijzondere procedure waarin het parlement een dergelijk verdrag met een versterkte meerderheid moet goedkeuren.

In deze bijdrage zal eerst kort worden ingegaan op de ontstaansgeschiedenis van laatstgenoemd artikel en de drie gelegenheden waarbij tot nu toe van deze procedure gebruik is gemaakt. Vervolgens zal commentaar worden gegeven op de ontstane praktijk om deze procedure ook toe te passen in het geval van ‘gerede twijfel’ over de vraag of al dan niet sprake is van strijdigheid met de Grondwet. Tenslotte zal worden ingegaan op de vraag of in het belang van de rechtszekerheid na toepassing van de procedure van artikel 91, derde lid, de tekst van de grondwetsbepaling waarvan wordt afgeweken, niet zou moeten worden aangepast.

Deze bijdrage beoogt geenszins een volledig en uitputtend overzicht van de praktijk ten aanzien van deze procedure te geven noch in te gaan op alle op de toepassing van artikel 91, derde lid, van de Grondwet geleverde commentaren.¹

Korte ontstaansgeschiedenis artikel 91, derde lid, van de Grondwet

In de eerste Grondwetten van het Koninkrijk der Nederlanden, van 1814 en 1815, was de grondwettelijke bevoegdheid van de Koning verdragen met andere mogendheden aan te gaan onbeperkt.² Het parlement stond hierbij vrijwel buitenspel. De Koning behoefde hiervan slechts kennis aan de beide Kamers der Staten-Generaal te geven, zodra hij van oordeel was dat het belang en de zekerheid van het Rijk zulks toeliëten. De voorafgaande goedkeuring van het parlement was slechts vereist “ingevalle de verbonden en verdragen, in tijd van vrede gesloten, mogten inhouden eenigen afstand of ruiling van een gedeelte van het grondgebied des Rijks of van deszelfs bezittingen in andere werelddeelen”.³ In het begin van de vorige eeuw heeft Van Eysinga in zijn Leidse dissertatie over verdragenrecht er al op gewezen dat verdragen kunnen afwijken van de Grondwet. Toen heeft hij reeds bepleit voor de goedkeuring van verdragen die aan de Grondwet derogeren, bijzondere regels te stellen, net zoals er voor een grondwetswijziging speciale voorschriften gelden.⁴ Uiteindelijk is in 1953 het vereiste in de Grondwet opgenomen dat met de Grondwet strijdige verdragen met ten minste tweederde meerderheid door het parlement moeten worden goedgekeurd (in artikel 63, de voorloper van het huidige artikel 91, derde lid, van de Grondwet). De Staatscommissie-Van Schaik heeft destijds geadviseerd een dergelijke bepaling in de Grondwet op te nemen, in het bijzonder naar aanleiding van de voorgenomen instelling van een Europees leger (de Europese Defensie Gemeenschap, EDG) in 1953. Het reeds voorziene artikel 67 (het huidige artikel 92 Grondwet), dat bepaalt dat bevoegdheden tot wetgeving, bestuur en rechtspraak aan een volkenrechtelijke organisatie kunnen worden opgedragen, bood naar de mening van de staatscommissie een onvoldoende, duidelijke grondslag.⁵

Parlementaire praktijk tot nu toe

De procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet is tot nu toe bij drie gelegenheden toegepast:

1. 1954: Verdrag tot oprichting van een Europese Defensie Gemeenschap (*Staatsblad* 1954, 25);
2. 1962: Overeenkomst met Indonesië inzake overdracht Nieuw-Guinea (*Staatsblad* 1962, 363);
3. 2001: Statuut van het Internationaal Strafhof (*Staatsblad* 2001, 343).

Bij alle drie gelegenheden werd de formule “voor zoveel nodig wordt

gebruikgemaakt van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet”, gehanteerd.⁶

Ad 1: Bij de voorbereiding van het wetsvoorstel tot goedkeuring van het EDG-verdrag⁷ maakte de regering aanvankelijk geen melding van de toepasselijkheid van artikel 63 (thans artikel 91, derde lid). Na opmerkingen uit de Tweede Kamer was de regering alsnog van oordeel dat het EDG-verdrag bepalingen bevatte waarover twijfel kon bestaan of zij niet in strijd kwamen met de Grondwet. In het bijzonder viel hierbij te denken aan de bepalingen in de Grondwet inzake de verplichte krijgsmacht.⁸ Opmerkelijk was dat de regering weigerde in de goedkeuringwet, waarin artikel 63 van toepassing werd verklaard, te vermelden van welke grondwetsbepalingen het verdrag mogelijk zou afwijken. Deze handelwijze was in strijd met de bedoeling van de grondwetgever uit 1953. De regering had bij deze grondwetswijziging namelijk uitgesproken dat bij elk wetsontwerp waarbij artikel 63 Grondwet van toepassing werd verklaard een afwijking van de Grondwet uitdrukkelijk zou moeten worden geconstateerd, onder verwijzing naar de betreffende bepaling(en) uit de Grondwet. Een ander paste in de visie van de regering om in artikel 63 uitdrukkelijk te spreken van “bepalingen van de Grondwet”, waarmee zij afweek van de door de Staatscommissie-Van Schaik voorgestelde tekst.⁹ De regering achtte bij de goedkeuring van het EDG-verdrag twijfel echter al voldoende voor toepassing van artikel 63. In artikel 6 van de wet tot goedkeuring van het EDG-verdrag en bijgevoegde Protocollen staat dat de goedkeuring voor zoveel nodig plaatsvindt met inachtneming van artikel 63 Grondwet, zonder precies aan te geven om welke grondwetsbepalingen het dan zou gaan. In de considerans van de wet wordt wel aangegeven dat “voor zoveel, gelijk de internationale rechtsorde zulks vordert, in deze overeenkomsten wordt afgeweken van de Grondwet, in het bijzonder van de bepalingen van het tiende hoofdstuk daarvan, goedkeuring overeenkomstig artikel 63 der Grondwet dient te geschieden”. Het hoofdstuk bevatte bepalingen inzake defensie. Deze passage is toegevoegd op aandringen van de Tweede Kamer.¹⁰

Ad 2: De regering was van oordeel dat met het sluiten van de overeenkomst met Indonesië inzake de overdracht van Nieuw-Guinea geen sprake was van een afwijking van de Grondwet. Sinds 1956 werd Nederlands Nieuw-Guinea weliswaar in artikel 1 van de Grondwet genoemd als onderdeel van het grondgebied van het Koninkrijk. Deze bepaling had echter volgens de regering slechts een beschrijvende en geen voorschrijvende functie, mede gezien het feit dat Nederland ook al vóór 1956 soevereiniteit over Nieuw-Guinea uitoefende. De

Tweede Kamer nam echter een amendement-Oud aan, waarbij in het wetsvoorstel tot goedkeuring van het verdrag de aan het EDG-verdrag ontleende formule “de goedkeuring geschiedt voor zoveel nodig met inachtneming van het bepaalde bij artikel 63” was opgenomen. Oud (tevens staatsrechtsgeleerde)¹¹ diende zijn amendement in, hoewel hij het eens was met het standpunt van de regering dat geen sprake was van een afwijking van de Grondwet. Hij was echter van mening dat er twijfel over deze kwestie mogelijk was, in het bijzonder ten aanzien van het bepaalde in artikel 2 Grondwet, op grond waarvan de staatsinrichting van Nederlands Nieuw-Guinea bij wet diende te worden geregeld.

Ad 3: Bij de voorbereiding van het wetsvoorstel tot goedkeuring van het Statuut van het Internationaal Strafhof heeft de regering de bepalingen van het Statuut afgezet tegen de corresponderende bepalingen van de Grondwet.¹² In eerste instantie was de regering van oordeel dat geen sprake was van met de Grondwet strijdige bepalingen. Na advisering door de Raad van State heeft de regering echter ten aanzien van twee bepalingen, te weten de artikelen 42 en 71 van de Grondwet, teneinde iedere twijfel uit te sluiten, voorgesteld om de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet te volgen. Artikel 42, tweede lid, van de Grondwet bepaalt dat de Koning onschendbaar is en de ministers verantwoordelijk zijn. Artikel 71 Grondwet bevat de strafrechtelijke en civielrechtelijke immuniteit voor uitspraken gedaan in het parlement. Ten aanzien van artikel 15, het recht op toegang tot de rechter bij vrijheidsberoving bleef de regering – anders dan de Raad van State – van oordeel dat geen sprake was van strijd met de Grondwet, nu het in deze bepaling niet per se zou gaan om een *Nederlandse* rechter. De strekking van deze bepaling is dat er effectieve rechtsbescherming plaatsvindt en die kan in voorkomende gevallen ook worden geboden door een internationale rechter. In de memorie van antwoord aan de Eerste Kamer heeft de regering nogmaals opgemerkt dat met de woorden ‘voor zover nodig’ wordt gedoeld op de bepalingen van het Statuut van het Internationaal Strafhof waarover ten minste gereede twijfel kan bestaan dat deze afwijken van de artikelen 42 en 71 van de Grondwet.¹³ In artikel 2 van de rijkswet tot goedkeuring van het Statuut van Rome¹⁴ staat dat de goedkeuring voor zover nodig geschiedt met inachtneming van het bepaalde in artikel 91, derde lid, van de Grondwet. In de considerans van de rijkswet staat onder meer “dat voor zover het Statuut bepalingen bevat die afwijken van de Grondwet, in het bijzonder artikel 42 en 71, goedkeuring overeenkomstig artikel 91, derde lid, van de Grondwet dient te geschieden.”

De bepaling is niet toegepast bij de volgende gelegenheden, alhoewel over de toepasselijkheid ervan wel discussie is geweest:

1. 1984: Verdrag met VS inzake kruisvluchtwapens. Een amendement om goedkeuring met tweederde meerderheid te verkrijgen werd verworpen.
2. 1998: Verdrag met Verenigd Koninkrijk inzake berechting Lockerbie-verdachten door Schotse rechter op Nederlands grondgebied. De Eerste Kamer (onder aanvoering van Jurgens) was anders dan regering en Tweede Kamer van oordeel dat dit verdrag bepalingen bevatte die afweken van de Grondwet, in het bijzonder de bepalingen over toegang tot de rechter (artikelen 15 en 17 Grondwet). Het wetsvoorstel tot goedkeuring, zoals voorgelegd aan de Eerste Kamer, bevatte derhalve niet de op grond van de rijkswet goedkeuring en bekendmaking verdragen (art. 6, tweede lid) verplichte bepaling dat het voorstel wordt goedgekeurd met toepassing van artikel 91, derde lid, van de Grondwet. De voorzitter van de Eerste Kamer constateerde dat feitelijk in beide Kamers meer dan tweederde van het aantal aanwezige Kamerleden had voorgestemd en dat daarmee voldaan was aan de voorwaarden van artikel 91, derde lid, van de Grondwet. De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft toen een nadere studie naar de werking van deze bepaling toegezegd.

Een en ander heeft geresulteerd in het advies van de Raad van State van 19 november 1999 inzake de grondwettelijke aspecten van de vestiging in Nederland van buitenlandse en internationale gerechtshoven. Twee kernpunten uit dit advies, die van belang zijn voor de uitleg van art. 91, derde lid van de Grondwet, zijn:

- voor toepasselijkheid van deze bepaling dient sprake te zijn van strijd met specifieke grondwettelijke bepalingen;
- de uitkomst van de diverse mogelijke gevallen waarin verschil van mening bestaat tussen een of meer van de actoren in het wetgevingsproces, is voldoende duidelijk. Indien de Eerste Kamer, anders dan regering en Tweede Kamer van oordeel is dat sprake is van strijd met de Grondwet en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet moet worden toegepast, zoals in geval van het Lockerbie-verdrag, zal zij het wetsvoorstel moeten verwerpen.

De regering heeft in haar nader rapport van 8 maart 2000 het advies van de Raad van State onderschreven.¹⁵ Ook in de notitie over de toepassing van artikel 91, derde lid, van de Grondwet is de regering bij dit standpunt gebleven.¹⁶

Commentaar op de praktijk tot nu toe

Het vaste standpunt van regering en Raad van State dat het voor de toepassing van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet dient te gaan om afwijking van concrete grondwettelijke bepalingen en dat het onvoldoende is dat, bijvoorbeeld, sprake is van afwijking van de geest van de Grondwet, kan worden onderschreven. Het is in het belang van de rechtszekerheid dat vaststaat om welke bepalingen het precies gaat. Bij de drie gelegenheden waar deze procedure tot nu toe is toegepast, heeft de regering echter gekozen voor de zogenaamde 'redelijke twijfel-variant': 'voor zover' nodig wordt gebruik van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet. De regering laat dan in het midden of er al dan niet sprake is van een afwijking van de Grondwet. In het belang van de rechtszekerheid ben ik van oordeel dat de regering zich wel duidelijk hierover zou moeten uitspreken.¹⁷ Op die manier staat bij het gebruik van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet vast van welke concrete grondwettelijke bepalingen wordt afgeweken door goedkeuring van het verdrag. De benadering van de regering ten opzichte van artikel 15 Grondwet bij de goedkeuringswet van het Statuut van het Internationaal Strafhof verdient naar mijn oordeel de voorkeur.

Ook zouden de grondwettelijke bepalingen waarvan wordt afgeweken uitdrukkelijk in het wetsvoorstel tot goedkeuring moeten worden vermeld. De tekst van de considerans bij de wet tot goedkeuring van het Statuut van het Internationaal Strafhof is verwarrend: als men alleen de considerans leest, zou men denken dat sprake is van een afwijking van de artikelen 42 en 71, van de Grondwet. Artikel 2 van de wet ('voor zover nodig') in combinatie met de door de regering in de memorie van toelichting en de memorie van antwoord verwoorde standpunten maken duidelijk dat er redelijke twijfel mogelijk is over de vraag of al dan niet sprake is van strijdigheid met deze bepalingen. Een en ander blinkt mijns inziens niet uit in duidelijkheid. Het verdient dan ook de voorkeur de bepalingen waarvan wordt afgeweken in een artikel in de goedkeuringswet tot uitdrukking te laten komen en niet te volstaan met vermelding in de considerans. Stel dat de regering van oordeel zou zijn geweest, dat bij het Statuut van het Internationaal Strafhof sprake was van een afwijking van de artikelen 42 en 71, dan had de betreffende bepaling in de goedkeuringswet als volgt kunnen luiden:

"De goedkeuring geschiedt met inachtneming van het bepaalde in artikel 91, derde lid, van de Grondwet, onder afwijking van het bepaalde in de artikelen 42 en 71 van de Grondwet."

Na een dergelijke materiële wijziging van de Grondwet, want daar komt een dergelijke toepassing van het afwijkingsartikel op neer, ligt het voorts in de rede de betreffende grondwetsbepaling te wijzigen. Op die manier kan voor een ieder de materiële wijziging van de Grondwet ook daadwerkelijk in de tekst van de Grondwet tot uitdrukking worden gebracht. Stel dat de regering in het kader van de goedkeuring van het Statuut van het Internationaal Strafhof van oordeel was geweest dat enige bepalingen van het Statuut in strijd waren met de parlementaire immuniteit van artikel 71 van de Grondwet. Na aanvaarding van de goedkeuringswet door toepassing van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet, had artikel 71 dan als volgt gewijzigd kunnen worden:

1. De leden van de Staten-Generaal, de ministers, de staatssecretarissen en andere personen die deelnemen aan de beraadslagingen, kunnen niet in rechte worden vervolgd of aangesproken voor hetgeen zij in de vergaderingen van de Staten-Generaal of van de commissies daaruit hebben gezegd of aan deze schriftelijk hebben overgelegd.
2. *Het eerste lid is niet van toepassing voor zover het feiten betreft die strafbaar zijn op grond van het Statuut van het Internationaal Strafhof.*

Hier zou tegen in kunnen worden gebracht dat een grondwetswijziging nogal omslachtig en tijdrovend is. Bovendien kan een complicatie ontstaan indien deze grondwetswijziging het niet zou halen, bijvoorbeeld door een inmiddels gewijzigde samenstelling van de Staten-Generaal.

Deze argumenten zijn mijns inziens echter niet doorslaggevend: het lijkt me van groot belang voor de Grondwet als waardevol en bruikbaar document dat in de tekst ook dergelijke materiële wijzigingen worden opgenomen. De burger moet er toch van uit kunnen gaan dat in de Grondwet daadwerkelijk staat wat er geldt. Mocht een dergelijke latere grondwetswijziging het niet halen, dan pleit dat ervoor dat Nederland het betreffende verdrag opzegt (dit zal overigens lang niet altijd gemakkelijk zijn). Tenslotte kan nog worden opgemerkt dat goedkeuring van met de Grondwet strijdige verdragen geenszins schering en inslag is (drie keer in het bijna vijftigjarige bestaan van artikel 91, derde lid, van de Grondwet). Nog mooier zou het zijn indien de wijziging van de Grondwet gelijk met de toepassing van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet haar beslag zou krijgen. Een en ander zou ervoor pleiten in een dergelijk geval een eenvoudige grondwetswijziging mogelijk te maken, dat wil zeggen in één lezing, zonder ontbinding van de Tweede Kamer maar wel met een meerderheid van tweederden van het aantal uitgebrachte stemmen. Een dergelijke uitzondering op de gewone grondwetsherzieningsprocedure past bij de bijzondere positie die de grondwetgever in 1953 heeft toegekend aan met de Grondwet strijdige verdragen.

Conclusie

Mijn voorstel voor een ander gebruik van de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet laat zich als volgt samenvatten:

- twijfel is onvoldoende voor toepassing van de procedure van artikel 91, derde lid van de Grondwet: de regering en/of de Tweede Kamer zullen duidelijk moeten aangeven dat sprake is van een afwijking van de Grondwet;
- in het wetsvoorstel tot goedkeuring moet specifiek worden aangegeven van welke grondwettelijke bepalingen wordt afgeweken.

Met een dergelijke toepassing van deze procedure wordt de rechtszekerheid gediend. Op deze manier kan de procedure van artikel 91, derde lid, van de Grondwet een waardevolle functie vervullen. Nederland kan op relatief korte termijn partij worden bij belangrijke verdragen, zoals het Statuut van het Internationaal Strafhof, zelfs als er bepalingen in zouden zitten die in strijd zijn met de Grondwet.¹⁸ Materieel gezien betreft het een grondwetswijziging met een versterkte meerderheid van tweederden, maar in één lezing, waardoor de goedkeuring in relatief kort tijdsbestek haar beslag kan krijgen. Dit in tegenstelling tot een formele wijziging van de Grondwet, waarvoor twee lezingen en ontbinding van de Tweede Kamer vereist zijn. Wel is het in het belang van de kenbaarheid en de rechtszekerheid dat een dergelijke materiële wijziging uiteindelijk door een formele grondwetswijziging ook zichtbaar wordt in de tekst van de Grondwet. Gedacht kan worden aan de introductie van een eenvoudige grondwetsherzieningprocedure in geval van goedkeuring van met de Grondwet strijdige verdragen, zodat de tekst van de Grondwet zo spoedig mogelijk correspondeert met de actuele inhoud ervan. Een actuele en levende Grondwet past immers in ons motto “Weet wat er leeft, zorg dat het werkt”.

Noten

- 1 Bij het schrijven van dit artikel heb ik dankbaar gebruik kunnen maken van de mooie afstudeerscriptie van Henk Griffioen, Een afwijking van de Grondwet: de negatie van de soevereiniteit. Een studie naar art. 91 (3) in Europese context, Universiteit Leiden 2001.
- 2 Duynstee, F.J.F.M. De Grondwetsherziening 1953, Deventer 1954, artikel 63, blz.1.
- 3 Zie artikel 58 lid 3 Grondwet 1815, artikel 57 lid 3 Grondwet 1840 (uit de Nederlandsche wetboeken, tweede druk, Zalt-Bommel 1840). In 1848 werd deze voorafgaande goedkeuring uitgebreid tot verdragen die "eenige andere bepaling of verandering, wettelijke regten betreffende, inhouden", zie nader het 'rode boekje', De Grondwet 1987, twaalfde uitgave, Zwolle, 1994, blz. 152-153.
- 4 Eysinga, W.J.M. van Proeve eener inleiding tot het Nederlandsch Tractatenrecht, diss. Leiden, 's-Gravenhage 1906, blz. 173-176, op blz. 174.
- 5 Duynstee 1954, Artikel 63, blz. 7. Zie nader over de achtergronden van artikel 91, derde lid, van de Grondwet, C.A.J.M. Kortmann & Th.C. de Graaf, De procedure tot goedkeuring van verdragen ex artikel 91 derde lid Grondwet, NJB 1984, blz. 1149-1154, op blz. 1149-1150.
- 6 Bij het Statuut van het Internationaal Strafhof gebeurde dit overigens in de wat modernere variant "voor zover nodig".
- 7 Het Verdrag tot oprichting van de Europese Defensie Gemeenschap was op 27 mei 1952 te Parijs ondertekend maar is nooit in werking getreden.
- 8 Bijlage Handelingen II 1952/53, 2911-8, blz. 3.
- 9 Bijlage Handelingen II 1951/52, 2374-7, blz. 15. Zie nader N.H.M. Roos, Grondwet en kruisvluchtwapens, Assen/Maastricht 1986, blz. 23.
- 10 Bijlagen II 1952/53, 2911, nr. 13.
- 11 In zijn boek Het Constitutioneel Recht van het Koninkrijk der Nederlanden II, tweede druk, Zwolle 1970, besteedt P.J. Oud aandacht aan de kwestie van goedkeuring van verdragen die van de Grondwet afwijken op blz. 325-333.
- 12 Kamerstukken II 2000/01, 27 484 (R 1669).
- 13 Kamerstukken I 2000/01, 27 484 (R1669), nr. 237b, blz. 15.
- 14 Rijkswet van 5 juli 2001, houdende goedkeuring van het op 17 juli 1998 totstandgekomen Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof, Staatsblad 2001, 343.
- 15, Kamerstukken II 1999/2000, 26 800 VI, A
- 16 Kamerstukken I 2000/01, 27 484 (R 1669), nr. 237c: de Eerste Kamer had om deze notitie verzocht naar aanleiding van de behandeling van de wet tot goedkeuring van het Statuut van het Internationaal Strafhof.
- 17 Vgl. Kortmann, C.A.J.M. Constitutioneel recht, vierde druk, Deventer 2001, blz. 166, die van oordeel is dat de regering ook in geval van twijfel aangeeft wat zij zelf meent: afwijking of geen afwijking.
- 18 Bij de Grondwetswijziging van 1953 wees de regering ook op dit belang en overwoog dat het uit praktisch oogpunt ontoelaatbaar was het totstandkomen van dergelijke verdragen uit te stellen, totdat ter zake een Grondwetsherziening tot stand is gekomen, zie Bijlage Handelingen II 1951/52, 2374-7, blz. 15. Zie ook Duynstee 1954, artikel 63, blz. 9.